



دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

## پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد مطالعات منطقه ای خاورمیانه

عنوان پایان نامه

سیاست خارجی آمریکا در قبال بیداری اسلامی در جهان  
عرب (مطالعه موردی مصر، تونس و لیبی)

استاد راهنما

دکتر سید محمد طباطبائی

استاد مشاور

دکتر حسین سلیمی

دانشجو

اکرم فضلی خانی

دی ماه ۹۱



تقدیم به

### پدرم

که وجودش تکیه‌گاه محکمی در زندگی و حضورش در هر لحظه پندآموز و راهنما است.

### مادرم

که چشمه جوشان عشق، زیبایی فداکاری، و حضورش موسیقی روح‌بخش زندگی‌ام است.

### برادران و خواهرانم

که همپای همیشگی تجربه‌های تلخ و شیرین کودکی‌ام و یاران همیشه همراه زندگی‌ام بودند.

فصل اول) کلیات ..... ۹

- ۱) مقدمه ..... ۱۰
- ۲) بیان مسئله ..... ۱۱
- ۳) اهمیت و ضرورت تحقیق ..... ۱۳
- ۴) اهداف تحقیق ..... ۱۵
- ۵) تعریف مفاهیم ..... ۱۵
- ۵-۱) هویت ..... ۱۶
- ۵-۲) سیاست خارجی فعال ..... ۱۶
- ۵-۳) نوع‌ثمنی‌گرایی ..... ۱۶
- ۵-۴) بیداری اسلامی ..... ۱۷
- ۶) روش تحقیق ..... ۱۷
- ۷) مشکلات و تنگناهای احتمالی ..... ۱۷
- ۸) ادبیات پژوهش ..... ۱۷
- ۹) سازماندهی تحقیق ..... ۲۲

فصل دوم: چهارچوب نظری سازه انگاری ..... ۲۵

- مقدمه ..... ۲۶
- ۱) تعریف سازه انگاری ..... ۲۶
- ۲) مفاهیم موجود در سازه انگاری ..... ۳۰
- ۲-۱) هویت ..... ۳۰
- ۲-۲) رابطه هویت و منافع ملی ..... ۳۳
- ۲-۳) هنجار ..... ۳۴
- ۲-۴) ساختار-کارگزار ..... ۳۷
- ۳) تحلیل سیاست خارجی از منظر سازه انگاری ..... ۳۹
- ۴) دلیل انتخاب سازه انگاری ..... ۴۳
- ۴-۱) تأکید بر هویت ترکیه ..... ۴۴
- ۴-۲) فرهنگ ..... ۴۶
- ۴-۳) عمق راهبردی ترکیه ..... ۴۷

فصل سوم: تاریخچه سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه	۴۹
مقدمه	۵۰
گفتار اول: اصول سیاست خارجی ترکیه	۵۱
۱-۲) اصول سیاست خاورمیانه ای ترکیه	۵۴
۱-۲-۱) عدم مداخله در امور داخلی کشورهای خاورمیانه	۵۴
۱-۲-۲) عدم مداخله در منازعات دولت های منطقه	۵۴
۱-۲-۳) توسعه روابط دوجانبه با همه دولت های منطقه	۵۵
۱-۲-۴) ترغیب چندپارگی و تفرقه مستمر در نظام دولت های عربی	۵۵
۱-۲-۵) پیشینه کردن تجارت و روابط اقتصادی با کشورهای منطقه	۵۵
۱-۲-۶) تفکیک دیپلماسی خاورمیانه ای از مشارکت رسمی در ائتلاف غرب	۵۵
۱-۲-۷) ایجاد نوعی موازنه شرافتمندانه در رویکرد به مسئله فلسطین	۵۶
۱-۳) عوامل مؤثر در سیاست خارجی ترکیه	۵۶
۱-۳-۱) عوامل داخلی:	۵۶
الف) احزاب	۵۶
ب) نخبگان	۵۶
ج) ارتش	۵۶
د) رسانه ها	۵۷
ه) گروه های فشار اجتماعی	۵۷
۱-۳-۲) عوامل منطقه ای	۵۷
الف) مسئله فلسطین-اسرائیل	۵۷
ب) مسئله کردها	۵۸
ج) مسئله آب	۵۸
۱-۳-۳) عوامل بین المللی	۵۹
الف) آمریکا	۵۹
ب) اتحادیه اروپا	۶۰
گفتار دوم: روند سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه	۶۰
۲-۱) دوره اول: از جنگ جهانی دوم تا سال ۱۹۶۰ (دوره انزوآگرایی ترکیه در خاورمیانه)	۶۰
۲-۱-۱) دکترین ترومن (Truman Doctrine)	۶۱

۶۲	..... (Marshall plan) طرح مارشال (۲-۱-۲)
۶۴	..... (NATO) پیمان آتلانتیک شمالی (۲-۱-۳)
۶۶	..... (Baghdad Pact) پیمان بغداد (۲-۱-۴)
۶۶	..... ترکیه و آمریکا (۲-۱-۵)
۶۷	..... (بازگشت سیاسی ترکیه به خاورمیانه) (۲-۲-۲)
۶۹	..... بحران قبرس (۲-۲-۱)
۷۰	..... اتحادیه اروپا (۲-۲-۲)
۷۲	..... (بازگشت اقتصادی ترکیه به خاورمیانه) (۲-۳-۳)
۷۳	..... رابطه اقتصادی ترکیه و عراق (۲-۳-۱)
۷۴	..... رابطه اقتصادی ترکیه و ایران (۲-۳-۲)
۷۶	..... مسئله کردها (۲-۳-۳)
۷۹	..... مسئله آب (۲-۳-۴)
۸۳	..... (دوره چهارم: ۱۹۹۰ به بعد) (۲-۴-۴)
۸۴	..... ترکیه و جمهوری های آسیای مرکزی و قفقاز (۲-۴-۱)
۸۶	..... (الف) عوامل حضور ترکیه در آسیای مرکزی (۲-۴-۱)
۹۱	..... (ب) عوامل کاهش نقش ترکیه در آسیای مرکزی و قفقاز (۲-۴-۱)
۹۳	..... بحران کویت (۲-۴-۲)
۹۶	..... روند صلح خاورمیانه (۲-۴-۳)
۹۷	..... (الف) تاریخچه روابط ترکیه و اسرائیل (۲-۴-۱)
۹۹	..... (ب) نزدیکی در روابط ترکیه-اسرائیل (۲-۴-۱)
۱۰۰	..... (ج) اهداف ترکیه و اسرائیل از گسترش روابط متقابل (۲-۴-۱)
۱۰۰	..... (ج-۱) اهداف ترکیه (۲-۴-۱)
۱۰۱	..... (ج-۲) اهداف اسرائیل (۲-۴-۱)
۱۰۲	..... نتیجه گیری (۲-۴-۱)
۱۰۵	..... <b>فصل چهارم: تغییر نگاه سیاست گذاران ترکیه در دوران حزب عدالت و توسعه</b> (۲-۴-۱)
۱۰۶	..... مقدمه (۲-۴-۱)
۱۰۸	..... گفتار اول) تاریخچه حزب عدالت و توسعه (۲-۴-۱)
۱۰۸	..... (۱-۱) حزب دمکرات (۲-۴-۱)

۱۰۹	..... حزب عدالت (۱-۲)
۱۱۱	..... حزب مام میهن (۱-۳)
۱۱۲	..... حزب رفاه (۱-۴)
۱۱۳	..... حزب فضیلت (۱-۵)
۱۱۴	..... حزب عدالت و توسعه (۱-۶)
۱۱۶	..... گفتار دوم) سیاست خارجی جدید ترکیه.....
۱۲۰	..... (۲-۱) اصول سیاست خارجی جدید ترکیه.....
۱۲۱	..... (۲-۱-۱) موازنه بین امنیت و آزادی.....
۱۲۱	..... (۲-۱-۲) مشکلات صفر با همسایگان.....
۱۲۲	..... (۲-۱-۳) دیپلماسی موزون.....
۱۲۴	..... (۲-۱-۴) سیاست خارجی چند بعدی.....
۱۲۴	..... (۲-۱-۵) گفتار دیپلماتی جدید انعطاف پذیری- سخت گیری.....
۱۲۵	..... (۲-۲) اهداف سیاست خارجی جدید ترکیه.....
۱۲۶	..... گفتار سوم) جلوه های عملی سیاست خارجی حزب عدالت و توسعه.....
۱۲۶	..... (۳-۱) میانجی گری ترکیه.....
۱۲۷	..... (۳-۱-۱) میانجی گری در برنامه هسته ای ایران.....
۱۲۸	..... (۳-۱-۲) میانجی گری بین رژیم صهیونیستی و سوریه.....
۱۲۹	..... (۳-۱-۳) میانجی گری بین اسرائیل و فلسطین.....
۱۳۲	..... (۳-۲) سیاست خارجی چند بعدی.....
۱۳۲	..... (۳-۲-۱) خاورمیانه.....
۱۳۲	..... الف) روابط ترکیه و عراق.....
۱۳۳	..... الف-۱) رابطه سیاسی.....
۱۳۳	..... الف-۲) رابطه اقتصادی.....
۱۳۴	..... الف-۳) رابطه امنیتی.....
۱۳۵	..... ب) روابط ایران و ترکیه.....
۱۳۵	..... ب-۱) رابطه اقتصادی.....
۱۳۶	..... ب-۲) رابطه امنیتی ایران و ترکیه.....
۱۳۷	..... ب-۳) رابطه سیاسی.....
۱۳۸	..... ج) رابطه ترکیه و سوریه.....

۱۳۸	ج-۱) رابطه سیاسی
۱۳۹	ج-۲) رابطه اقتصادی
۱۴۰	ج-۳) رابطه امنیتی
۱۴۰	۲-۲-۳) اتحادیه اروپا
۱۴۲	۳-۲-۳) آسیای مرکزی و قفقاز
۱۴۴	۴-۲-۳) بالکان
۱۴۷	۳-۳) تنش زدایی
۱۴۷	۱-۳-۳) ارمنستان
۱۵۰	۲-۳-۳) یونان-قبرس
۱۵۱	۴-۳) دیپلماسی موزون
۱۵۱	۱-۴-۳) اکو
۱۵۳	۲-۴-۳) سازمان کنفرانس اسلامی
۱۵۴	۳-۴-۳) اتحادیه عرب
۱۵۵	۴-۴-۳) شورای همکاری خلیج فارس
۱۵۶	نتیجه گیری
۱۵۹	<b>فصل پنجم) سیاست خارجی ترکیه در برابر بیداری اسلامی در مصر، تونس و لیبی</b>
۱۶۰	مقدمه
۱۶۲	گفتار اول: بیداری اسلامی در جهان عرب
۱۶۳	۱-۱) بیداری اسلامی در تونس
۱۶۶	۲-۱) بیداری اسلامی در مصر
۱۶۹	۳-۱) بیداری اسلامی در لیبی
۱۷۱	گفتار دوم: ترکیه و بیداری اسلامی در جهان عرب
۱۷۲	۱-۲) چگونگی حضور فعال ترکیه در بیداری اسلامی در جهان عرب
۱۷۳	۱-۱-۲) ترکیه و تونس
۱۷۳	الف) نظاره گری
۱۷۴	ب) حمایت از انقلاب تونس
۱۷۴	ب-۱) سفر مقامات ترکیه به تونس
۱۷۵	ب-۲) دعوت مقامات تونس به ترکیه



۱۷۶	..... ۲-۱-۲) ترکیه و مصر
۱۷۷	..... الف) سکوت
۱۷۷	..... ب) حمایت از انقلاب مصر
۱۷۹	..... ب-۱) سفر مقامات ترکیه به مصر
۱۸۰	..... ب-۲) بهره‌گیری از احساسات ضد اسرائیلی مصریان
۱۸۱	..... ۳-۱-۲) ترکیه و لیبی
۱۸۱	..... الف) بیطرفی
۱۸۲	..... ب) میانجی‌گری ترکیه
۱۸۴	..... ج) حمایت از انقلاب لیبی
۱۸۶	..... ج-۱) همراهی با ناتو در لیبی
۱۸۸	..... ج-۲) سفر مقامات ترکیه به لیبی
۱۹۰	..... ۲-۲) چرایی حضور فعال ترکیه در بیداری اسلامی جهان عرب
۱۹۲	..... ۱-۲-۲) تلاش برای گسترش مدل اسلام ترکیه‌ای در منطقه
۱۹۷	..... ۲-۲-۲) تلاش برای تبدیل شدن به پل و واسطی میان خاورمیانه اسلامی با اروپا و آمریکا
۱۹۹	..... ۳-۲-۲) حمایت از منافع آمریکا در جهان عرب
۲۰۲	..... ۴-۲-۲) تبدیل شدن به الگوی هویتی منطقه‌ای
۲۰۴	..... ۵-۲-۲) تلاش برای رهبری در اصلاحات منطقه و رقابت هویتی با ایران
۲۰۷	..... گفتار سوم) تناقضات و چالش‌های موجود بر سر راه ترکیه
۲۰۷	..... ۱-۳) بدبینی اعراب نسبت به پروژه عثمانی‌گرایی ترکیه
۲۰۸	..... ۲-۳) سرایت جنبش‌های اعتراضی خاورمیانه به ترکیه
۲۱۰	..... ۳-۳) منحصر به فرد بودن الگوی ترکیه
۲۱۱	..... ۴-۳) عدم پذیرش از سوی کشورهای منطقه و غربی قلمداد کردن پروژه حزب عدالت و توسعه
۲۱۲	..... نتیجه‌گیری
۲۱۳	..... فصل ششم) نتیجه‌گیری
۲۲۳	..... فهرست منابع

## چکیده

سیاست خارجی ترکیه در قبال بیداری اسلامی در جهان عرب (مطالعه موردی مصر، تونس و لیبی)

با توجه به تغییر نگاه سیاست گزاران ترکیه و روی کار آمدن اسلام گرایان ، ترکیه توجه خاصی به منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا داشته است. با شروع تحولات جهان عرب در پایان سال ۲۰۱۰ و سال ۲۰۱۱ در کشورهای عرب، که از تونس شروع شد و به مصر، لیبی، بحرین و سایر کشورهای عربی سرایت کرد، در ادامه روند سیاست خارجی ترکیه در منطقه، این کشور نقش فعالی را ایفا کرد. توجه همزمان به افکار عمومی جهانی، منافع ملی و ملاحظات دیگر باعث شد ترکیه جهت گیری خاصی در این تحولات داشته باشد. در این نوشته بر اساس نظریه سازه انگاری به بررسی سیاست خارجی ترکیه پرداخته شده است. بر این اساس ترکیه به دنبال این بوده است که به الگوی هویت منطقه ای تبدیل شود و در رقابت هویتی با ایران قرار گیرد، تبدیل به پل و واسطی میان خاورمیانه اسلامی با اتحادیه اروپا و آمریکا شود و مدل اسلام ترکیه ای را در منطقه گسترش دهد.

واژگان کلیدی: سیاست خارجی فعال، هویت، بیداری اسلامی، ترکیه.

# فصل اول

## کلیات

### (۱) مقدمه

ظهور اسلام تحولی عظیم در تاریخ بشریت ایجاد کرد و جوامع قومی، مذهبی مختلف را به هم نزدیک کرد و در برابر امپراطوری های بزرگ آن زمان که ایران و روم بودند گسترش یافت و حتی زمانی که تمدن اسلامی در اوج شهرت خود قرار گرفت غرب در دوره قرون وسطی به سر می برد. در دوره رنسانس بود که غرب

نوزایی و روشننگری خود را شروع کرد و با الهام گرفتن از اسلام شروع به پیشرفت کرد. بیداری اسلامی پدیده جدیدی نیست، ادامه راهی است که با حمله ناپلئون بنا پارت به مصر آغاز شد و راه را برای ورود دیگر استعمارگران اروپایی از جمله انگلستان به منطقه باز کرد. در پی آن نهضت هایی در کشورهای عربی شکل گرفت که نشأت گرفته از عقاید و مبارزات سید جمال الدین اسد آبادی و بعد سید قطب و حسن البنا بود که این روند بیداری بعد از فروپاشی عثمانی در جنگ جهانی اول نمود یافت ولی بعد از آن با تهاجم فرهنگی و نظامی دولتهای اروپایی به بیراهه کشیده شد. شاید اغراق نباشد که گفته شود روند بیداری با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران ادامه یافت.

بیداری عربی در حقیقت همان گونه که آلبرت دورانی سال ها پیش عنوان کرد واکنش مردم کشورهای عربی به تهاجم فکری و ایدئولوژیکی غرب به منطقه و به تمسخر کشیدن مردمی است که در برابر آن ایستاده اند. (لقمانی، ۱۳۹۰: ۱۹۸-۱۹۷)

در دو دهه گذشته، اسلام گرایان در شکل احزاب و جنبش های گوناگون که بیش از سیصد گروه در خاورمیانه و شمال آفریقا تخمین زده می شوند به مجموعه ای از تحولات و تلاشهای خود در کانون صحنه فعالیت های سیاسی در کشورهای منطقه قرار گرفته اند. در سالهای اخیر نیز موفقیت آنها در رقابت های انتخاباتی سبب توجه جهانیان به آنها شده است. مثلاً در مصر اخوان المسلمین در سال ۲۰۰۵ یک پنجم کرسی ها را در انتخابات پارلمانی کسب کرد، در مراکش حزب عدالت و توسعه آراء بیشتری را نسبت به احزاب دیگر در سال ۲۰۰۷ به دست آورد، در فلسطین هم در سال ۲۰۰۶ جنبش حماس پیروزی را از آن خود کرد.

هم اکنون نیز با وقوع بیداری اسلامی در کشورهای خاورمیانه نیاز به شناخت و بررسی اسلام گرایی و اسلام گرایان در منطقه استراتژیک جهان بیش از گذشته احساس می شود و باید بررسی شود که در برابر این برهه از بیداری واکنش کشورهای بزرگ و بازیگران منطقه ای چیست. دستگاه سیاست گذاری هر یک از بازیگران مهم منطقه ای و فرمانطقه ای که وظیفه اش اتخاذ سیاست ها و بهره گیری از ابزارهای مختلف برای دستیابی به اهداف و منافع ملی است فعالیت های خود را به منظور اتخاذ سیاست بهینه که در آن بتواند با کمترین هزینه بیشترین منافع را عاید کشور کند شروع به فعالیت کردند. در این میان کشور ترکیه به دلیل داشتن تاریخ، فرهنگ، مذهب و مشترکات بسیار دیگر یکی از کشورهایی است، که به ارائه نقش فعالی در قبال این تحولات پرداخت و سعی کرد با معرفی خود به عنوان یک الگو جریان های جاری را به سمت و

سویی هدایت کند که مطابق با خواست و نظر ترکیه باشد، از سوی دیگر با توجه به افزایش قدرت نرم ترکیه و مقبولیت آن بین جوانان و طبقه متوسط در کشورهای عربی و شمال آفریقا این گمان که آنها نیز بخواهند تجربه ترکیه را که در تلفیق دین و دموکراسی موفق بوده و توانسته اند رفاه نسبی برای شهروندان خود ایجاد کنند را تکرار کنند دور از واقعیت نبود.

بنابر آنچه که گفته شد در این تحقیق سعی بر آن است سیاست خارجی ترکیه در قبال بیداری اسلامی در جهان عرب در سال های ۲۰۱۰ و ۲۰۱۱ با مطالعه موردی سه کشور مصر، تونس و لیبی مورد بررسی قرار گیرد. نوشته حاضر از شش فصل تشکیل شده است. فصل اول شامل کلیات تحقیق است. فصل دوم چهارچوب نظری این نوشته را در بر می گیرد. در فصل سوم تاریخچه سیاست خارجی ترکیه در خاور میانه تا قبل از حکومت حزب عدالت و توسعه در چهار دوره مورد بررسی قرار می گیرد. فصل چهارم نیز بر آن است تا اصول سیاست خارجی جدید ترکیه را بر اساس نظریات داوود اوغلو بررسی کند. فصل پنجم نیز به بررسی سیاست خارجی ترکیه در قبال بیداری اسلامی در جهان عرب اختصاص دارد و در نهایت فصل ششم به عنوان نتیجه گیری این نوشته مطرح می شود.

## ۲) بیان مسئله

سیاست خارجی هر کشور از اهمیت حیاتی برخوردار است، زیرا اهداف تعیین شده برای یک کشور همراه با استراتژی های اتخاذ شده برای نیل به آن اهداف را در بر می گیرد. سیاست خارجی موفق می تواند موجب اعتلای یک جامعه و کشور و بالعکس سیاست خارجی ناموفق می تواند موجب افول و حتی نابودی آن گردد.

پس از هفتصد سال امپراطوری عثمانی در جنگ جهانی اول فروپاشید. این امپراطوری نیز مثل اکثر حکومت های قبل مذهبی بود و سلطان عثمانی خود را خلیفه مسلمین می نامید. بعد از اینکه این امپراطوری تجزیه شد از میان خاکستر آن ترکیه متولد شد. این امر به همت مصطفی کمال پاشا که او را آتاتورک می نامند صورت گرفت. آتاتورک حکومت ترکیه را جمهوری اعلام کرد و اصول پنج گانه ای را به عنوان اصول کمالیسم مطرح کرد که طی نیم قرن راهنمای سیاست خارجی ترکیه بود. با بررسی ریشه های سیاست خارجی ترکیه مشاهده می شود که از ابتدای تأسیس جمهوریت، دو ویژگی اساسی مدنظر رهبران این کشور بوده است که یکی از این دو ویژگی موقعیت شناسی بوده و دوم غرب گرایی. منظور از موقعیت شناسی حفاظت از مرزها و حفظ توازن به دست آمده است، در مسئله غرب گرایی به عنوان ویژگی دوم سیاست خارجی ترکیه، بیش از آنکه بحث جغرافیایی مدنظر باشد، بحث اقتصادی، علمی و تمدنی غرب مطرح می شود (خلج منفرد، ۱۳۹۰: ۱۳)

بر اساس ویژگی دو ترکیه تا چند دهه در تعامل با غرب بود و هیچ رابطه ای با دنیای اسلام نداشت. در دوران جنگ سرد کشورهای عربی به بلوک شرق پیوستند و تمایلات ناسیونالیستی و عربی در میان آنها رشد کرد. اما ترکیه برای بلوک غرب اهمیتی ویژه داشت چون نزدیکی و همسایگی با اتحاد جماهیر شوروی داشت و هم‌چنین به اروپای شرقی هم نزدیک بود. به همین دلیل اهمیت استراتژیکی زیادی پیدا کرد و به عضویت پیمان ناتو درآمد و بعد از آن نیز به پیمان بغداد پیوست. ترکیه پل ارتباطی شرق و غرب بود و بیشتر مایل بود تا خود را کشوری اروپایی بنامد تا آسیایی. به همین دلیل تقاضای عضویت در اتحادیه اروپا را کرد. به طور کلی در دوران جنگ سرد ترکیه در امور منطقه دخالت نمی کرد و سیاستی همسو با غرب در خاورمیانه داشت. بعد از جنگ که خطر شوروی از بین رفت نظم و امنیت بین الملل نیز دچار تغییر شد و تغییراتی در سیاست خارجی ترکیه ایجاد شد. در این دوره ترکیه احساس کرد اهمیت خود را برای غرب از دست داده است، اما اتفاقاتی که در این دوران افتاد نظیر ظهور کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز نشان داد که ترکیه می تواند هم چنان اهمیت خود را داشته باشد و آمریکا از طریق ترکیه در این مناطق نفوذ داشته باشد و از گرایش این کشورها به سمت الگوی اسلامی ایران جلوگیری کند. هم‌چنین در درون کشور ترکیه نیز تغییراتی صورت گرفت. از طرفی جریانات اسلامی به رشد قابل توجه رسیدند و از طرفی هم سیستم تک حزبی در ترکیه جای خود را به سیستم چند حزبی داد. بنابراین زمینه برای انتشار پدیده اسلام گرایی در ترکیه فراهم شد. در طول دهه های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ احزاب و جریانات مذهبی نیز فعالیتهای زیادی را شروع کردند. سرانجام در سال ۱۹۹۵ بود که حزب رفاه اسلامی در ترکیه به پیروزی رسید و نجم الدین اربکان، به عنوان نخست وزیر این کشور برگزیده شد. در سالهای ۲۰۰۲ و ۲۰۰۷ و ۲۰۱۱ حزب عدالت و توسعه به رهبری رجب طیب اردوغان با اکثریت آراء قدرت را در دست گرفت. این رویه بروز و نمود عینی اسلام گرایی را در کشور ترکیه نشان می دهد. در این دوره استراتژی نگاه به غرب ترکیه به استراتژی تلفیقی نگاه به شرق و غرب مبدل شد و کشور ترکیه به اسلام گرایی اعتدالی در سیاست خارجی خود روی آورد. در این راستا سیاست تنش زدایی و به صفر رساندن مشکلات با کشورهای همسایه در دستور کار قرار گرفت، سیاستی که مبتنی بر گسترش همکاری های اقتصادی، فرهنگی و تجاری بود. در این مقطع شعارهایی چون امنیت برای همه، دموکراسی برای همه، گفتگوی سیاسی، تعامل اقتصادی و کثرت گرایی فرهنگی در سیاست خارجی ترکیه برجسته بود.

افزایش روابط تجاری، رشد صادرات، لغو متقابل روادید، افزایش دیدارهای رسمی، ایفای نقش میانجی در مسأله لبنان، حضور مؤثر در سازمان کنفرانس اسلامی، عضویت ناظر در اتحادیه عرب، ایفای نقش پررنگ تر در خاور -میانه، نامیدن سال ۲۰۰۷ به عنوان سال خاورمیانه، گسترش روابط با سوریه، بهبود مناسبات با عراق، توسعه

روابط با گروه‌های کرد و حکومت اقلیم کردستان عراق و ایجاد توازن در روابط با اسرائیل به موازات گسترش روابط با اعراب را می‌توان از مهمترین دستاوردهای سیاست خارجی ترکیه در پرتو دیدگاه حزب حاکم و سیاست منطقه ای ترکیه دانست. (فلاح، ۱۳۹۰: ۲۳۲)

در راستای ارزیابی اهداف و عناصر سیاست خارجی ترکیه می‌توان گفت حرکات مردمی که در خاور میانه و شمال آفریقا اتفاق افتاده است خارج از این اهداف نبوده است. از اواخر سال ۲۰۱۰ حکومت‌های خاورمیانه با عصیان مردمان خویش و سقوط رژیم‌های استبدادی مواجه شده‌اند. رهبران و حکومت‌هایی که چندین سال از اقتدار سیاسی شان می‌گذرد با تأثیرات دومینوگونه یکی بعد از دیگری با بحران جدی مواجه شدند. این تحولات از تونس آغاز شد و در مصر ادامه یافت و به لیبی، بحرین، یمن و سوریه سرایت کرد. هرچند در این فضا بسیاری از قدرت‌های منطقه ای و بین‌المللی عکس‌العمل خاصی نشان داده‌اند اما در این نوشته نقش ترکیه قابل توجه است و سعی بر این است که سیاست خارجی ترکیه در قبال این تحولات مورد بررسی قرار گیرد. اصول سیاست خارجی در هر کشوری ثابت است اما روش‌های اجرا و تاکتیک‌های به کار گرفته شده توسط سیاست‌مداران در هر دوره متفاوت است. در ترکیه زمانی که اسلام‌گرایان بر سر کار آمدند تغییراتی در شیوه اجرای سیاست خارجی به وجود آمد، هم‌چنین زمانی که احمد داوود اوغلو کتاب عمق استراتژیک خود را تدوین کرد در واقع در اصول سیاست خارجی ترکیه نیز تغییراتی ایجاد کرد. وی پنج اصل را به عنوان اصول سیاست خارجی ترکیه عنوان کرد که عبارتند از: موازنه میان امنیت و دموکراسی، سیاست عدم اختلاف با همسایگان، روابط در حال توسعه با مناطق هم‌جوار و فراسوی آن، سیاست خارجی چند بعدی و دیپلماسی موزون. وی معتقد بود سیاست خارجی ترکیه دارای تعادل و توازن نیست و با تأکید بیش از حد به اروپا و آمریکا از رابطه با کشورهای عربی و خاورمیانه غافل شده است. به همین دلیل ترکیه پیرامون گرایب و غرب‌گرایی را در کنار هم دنبال می‌کند. بنابراین در این نوشته سعی بر این است بر اساس این اصول یاد شده و نگاه نوین سیاست‌گذاران به بررسی سیاست خارجی ترکیه در برابر تحولات منطقه بپردازیم.

### ۳) اهمیت و ضرورت تحقیق

آشنایی نخبگان ترک با واقعیت‌های خاور میانه و جهان عرب سابقه ای دیرینه دارد، از این رو مطالعه سیاست‌های این کشور در منطقه خاورمیانه اهمیت زیادی دارد. هم‌چنین ترکیه بازیگر مهمی در منطقه محسوب می‌شود از جمله دلایل اهمیت این کشور عبارتند از:

۱- ترکیه کشوری است که توانسته است به تلفیق موفق اسلام و دموکراسی دست بزند و هم‌چنین در عرصه اقتصادی نیز توانسته است موفقیت‌های زیادی را کسب کند و به عنوان شانزدهمین اقتصاد برتر جهان مطرح شود.

۲- ترکیه بازیگری است که هم هویت اروپایی برای خود قائل است و هم هویت اوراسیایی و هم هویت اسلامی دارد و در تلاش است بین این سه هویت بر اساس عثمانی‌گری جدید ارتباط ایجاد کند.

۳- ترکیه کشوری است که هم‌سو با منافع آمریکا در منطقه است و آمریکا با همکاری این کشور می‌تواند اهداف خود را در کشورهای عربی دنبال کند.

۴- ترکیه اولین کشور اسلامی در منطقه بود که موجودیت اسرائیل را به رسمیت شناخت و با این کشور رابطه برقرار کرد و هم‌اکنون نیز علی‌رغم تنش‌ها و تیرگی‌هایی که در روابط دو کشور بر سر کشتار مردم غزه توسط اسرائیل و حمله به کشتی مرمه توسط این کشور صورت گرفت، دچار تنش و تعارض شده است، اما باز هم دو کشور با هم روابط اقتصادی و امنیتی دارند.

۵- ترکیه تنها کشور منطقه‌ای است که عضو ناتو است و در مأموریت‌های ناتو، این سازمان را همراهی می‌کند و نیرو در اختیارش قرار می‌دهد و همچنین ناتو تأسیساتی در این کشور دارد.

۶- ترکیه به دنبال این است که به یک الگوی اسلامی برای کشورهای منطقه تبدیل شود و الگوی حزب حاکم عدالت و توسعه را در برابر الگوی انقلاب اسلامی ایران مطرح می‌کند و می‌خواهد مدل حکومت‌های جدید کشورهای خاورمیانه را مدل حزب عدالت و توسعه بیان کند.

از طرف دیگر، بررسی آنچه که در کشورهای جهان عرب در سال‌های ۲۰۱۰ و ۲۰۱۱ اتفاق افتاد، نیز ضرورت دارد. چون این تحولات تغییراتی اساسی را در میان حکومت‌های منطقه به وجود آورد و این کشورها که تحت حاکمیت استبدادی دیکتاتورها بودند، توانستند به حکومت این افراد دیکتاتور پایان دهند. مثلاً در مصر حکومت چندین ساله حسنی مبارک به پایان رسید. در لیبی معمر قذافی از مسند حکومت به زیر کشیده شد و در تونس نیز، زین العابدین بن علی حکومت را ترک کرد. در این کشورها دولت‌هایی تحت حاکمیت اسلام گرایان روی کار آمدند.



بنابراین با توجه به اهمیت این موضوع و هم‌چنین مهم بودن سیاست ترکیه در منطقه خاورمیانه و جهان عرب، ما سعی کرده ایم در این تحقیق سیاست خارجی ترکیه را در برابر این تحولات در جهان عرب را مورد بررسی قرار دهیم.

#### ۴) اهداف تحقیق

خاور میانه و جهان عرب همواره یکی از مناطق بحران خیز جهان بوده است. این منطقه به دلیل موقعیت ویژه ای که دارد همواره مورد توجه کشورهای بزرگ جهان بوده است. تحولاتی که در سال ۲۰۱۰ و ۲۰۱۱ در جهان عرب رخ داد یک بار دیگر زمینه را برای نقش آفرینی کشورهای مختلف منطقه ای و بین المللی فراهم کرد. یکی از این کشورها ترکیه است که نقشی پررنگ در تحولات منطقه داشته است. قبل از اینکه حزب عدالت و توسعه در کشور ترکیه بر سر کار آید ترکیه توجه چندانی به خاور میانه نداشت و بیشتر همسو با منافع غرب بود اما بعد از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه و هم‌چنین روی کار آمدن سیاستمداران جدید در ترکیه از جمله داوود اوغلو، اردوغان، عبدالله گل سیاست خارجی ترکیه متوجه جهان عرب هم شد. داوود اوغلو که از وی به عنوان معمار سیاست خارجی جدید ترکیه نام برده می‌شود در سیاست عمق استراتژیک خود به دنبال کاهش تنش و مشکلات با همسایگان، افزایش نقش میانجی‌گری در منطقه، افزایش نفوذ در منطقه، توسعه روابط هماهنگ با قدرتهای جهانی و همسایگان بود. هدف این تحقیق این است که به بررسی سیاست خارجی ترکیه در قبال تحولات جدید منطقه در سه کشور مصر، تونس و لیبی بپردازد و بیان کند که نگاه جدید سیاست گذاران ترکیه باعث سیاست خارجی و حضور فعال این کشور در برابر تحولات جهان عرب شده است.

**سؤال تحقیق:** تحول در نگرش سیاست گذاران ترکیه چه تأثیری بر رفتار ترکیه در قبال بیداری اسلامی داشته است؟

**فرضیه تحقیق:** شکل‌گیری نگاه نوین سیاست گذاران ترکیه متعاقب به قدرت رسیدن حزب عدالت و توسعه ، موجب سیاست خارجی فعال ترکیه در کشورهای شمال آفریقا و جهان عرب شده است.

#### ۵) تعریف مفاهیم

##### ۱-۵) هویت

هویت وجه تمایز بین من، ما با غیر و دیگری است. این هویت، احساسی است که تعلق فرد به یک کشور، جامعه یا نهاد و مجموعه خاص را نشان می‌دهد. تاریخ مشترک و جغرافیای مشترک از جمله وجوه این هویت را تشکیل می‌دهد. یک فرد یا کشور در آن واحد می‌تواند هویت‌های چندگانه‌ای داشته باشد که هیچ برخوردی با هم ندارند و فرد در قالب هر کدام از آن هویت‌ها به ایفای نقش می‌پردازد. هویت هر جامعه تعیین‌کننده منافع آن جامعه است و منافع نیز سیاست خارجی را شکل می‌دهند. براین اساس کشور ترکیه دارای سه لایه هویتی اسلامی، اروپایی و ترکی (اوراسیایی) است

## ۲-۵) سیاست خارجی فعال

به‌طور کلی، سیاست خارجی به دو حوزه کنشی و واکنشی تقسیم می‌شود. سیاست خارجی کنشی، سیاست خارجی آگاهانه و بر اساس جهت‌گیری‌های کلان می‌باشد و معمولاً به این سیاست خارجی، سیاست خارجی فعال می‌گویند که در شکل‌گیری آن به‌طور معمول از دکترین استفاده می‌شود. در واقع به واسطه سیاست خارجی فعال، دولت‌ها در صدد حفظ و افزایش تأثیرگذاری و در خارج از مرزهای ملی و در محیط بین‌المللی (پیرامونی) می‌باشند. با استفاده از سیاست خارجی فعال، در صورتی که محیط بین‌المللی مطلوب آنها باشد، به دنبال حفظ وضعیت موجود هستند و در غیر این صورت به دنبال تغییر آن از طریق سیاست خارجی فعال می‌باشند.

## ۳-۵) نوع‌ثمانی‌گرایی

اصطلاحی است که در حوزه سیاست خارجی ترکیه مطرح می‌شود. بر اساس نوع‌ثمانی‌گرایی، سیاست‌مداران ترکیه معتقدند که ترکیه بازمانده و میراث امپراطوری عثمانی است و بر اساس همان اصولی که پاشاهای امپراطوری عثمانی در عرصه سیاست خارجی عمل می‌کردند، سیاست‌مداران جدید ترکیه نیز بر همان اساس عمل می‌کنند و مشابهت‌هایی بین سیاست آنها و ترکیه در این دوران وجود دارد. همان‌طور که در آن دوران در دوره تنظیمات اصلاحاتی برای تطبیق با نظام اروپا در جریان کنگره وین شکل گرفت، امروزه هم به دنبال اصلاحاتی برای عضویت در اتحادیه اروپا هستند. در هر دو دوره تلاش شد تا میان ارزش‌های غرب با ارزش‌های سنتی هماهنگی ایجاد شود و همان‌طور که عثمانی بر اساس هویت اسلامی خود بر ممالک اسلامی حکومت می‌کرد، ترکیه نیز بر اساس هویت اسلامی خود در میان کشورهای جهان اسلام حضور دارد.

## ۴-۵) بیداری اسلامی

درباره تعریف بیداری اسلامی باید گفت که در بین اندیشمندان اتفاق نظر وجود ندارد. آنچه در تعبیر برخی از نوشته ها می توان یافت این است که از آن به اصلاح دینی و احیای تعبير شده است که در عربی البعث الاسلامی، التبار الاسلامی و الحركة الاسلامیة نام برده می شود. از بیداری اسلامی به پدیده ای اجتماعی تعبیر می شود که به معنای بازگشت بیداری و هشیاری امت اسلامی است تا به خود باوری برسد و به دین و کرامت و استقلال سیاسی و اقتصادی و فکری خود مباحث کرده و در راستای ایفای نقش طبیعی خود به عنوان مهم ترین امت برای مردم تلاش کند. به تعبیر دیگر می توان منظور از بیداری اسلامی را مجموعه ای از باورهای دینی دانست که در میان مسلمانان وجود دارد و اساساً بیداری از مصادیق باورها و گرایش معنوی جهان اسلام است.

#### ۶) روش تحقیق

روش مورد استفاده در این تحقیق روش تبیینی-تحلیلی است. از آن رو که با توجه به شواهد و واقعیت عینی و منابع موجود، ارتباط علمی و تجزیه تحلیل به بررسی مسائل می پردازد روشی تحلیلی است. روش گردآوری اطلاعات و داده ها نیز کتابخانه ای و اینترنت (سایت و مقالات) است.

#### ۷) مشکلات و تنگناهای احتمالی

در این تحقیق سعی بر این است که سیاست خارجی ترکیه در برابر تحولات سال ۲۰۱۰ و ۲۰۱۱ جهان عرب مورد بررسی قرار گیرد. با توجه به اینکه این تحولات به تازگی رخ داده است در این مورد منابع زیادی وجود ندارد. کتابی که به بررسی این مسئله پرداخته باشد در دسترس نیست. منابع به زبان انگلیسی هم محدود است و دسترسی به منابع ترکی هم محدود و دشوار است. بیشتر منابع مورد استفاده در این تحقیق مقالات فارسی و انگلیسی و سایت هایی است که در این رابطه به بحث و بررسی پرداخته اند. هم چنین اعلام صریح و قاطع سیاست خارجی ترکیه مانند هر کشور دیگر غیرممکن است و این کار از طریق اظهارات و سخنرانیها و بیانیه های شخصیت های سیاسی این کشور در حدی که در دسترس است صورت می گیرد.

#### ۸) ادبیات پژوهش

بر اساس بررسی هایی که نگارنده داشته است کتابی که عیناً به بررسی موضوع مورد نظر پردازد وجود ندارد. در اینجا به بررسی برخی از کتاب ها و مقالاتی که از ابعاد مختلف به بررسی سیاست خارجی ترکیه در

خاورمیانه پرداخته اند و همچنین برخی مقالاتی که عکس العمل ترکیه در قبال بیداری اسلامی در جهان عرب را بررسی کرده اند، می پردازیم.

داوود اوغلو، در کتاب عمق راهبردی خود، به بررسی سیاست خارجی ترکیه در مناطق مختلف می پردازد. (Davutoglu: 2001) در بخش اول چهارچوب مفهومی و تاریخی بحث را بیان می کند. در این بخش مؤلفه های قدرت را به طور کلی بیان می کند و سپس معتقد است که ترکیه که در زمینه تاریخی و جغرافیایی دولت عثمانی متولد شده است و آن میراث را بر عهده دارد، غیر ممکن است که دفاع خود را صرفاً بر مبنای مرزهای فعلی موجود خود تصور و طراحی کند و هر لحظه ممکن است شرایطی پیش آید که ضروری باشد ترکیه در ماورای مرزهای خود درگیر گردد. در ادامه در بخش بعدی به بررسی چهارچوب نظری می پردازد و می نویسد موقعیت جغرافیایی و مکانی کشورها به عنوان یک عامل مهم در سیاست خارجی و میزان قدرت این کشورها نقش آفرینی می کند و معتقد است برای اینکه ترکیه بتواند سیاست خارجی خود را در آینده به صورت مرحله ای به محیط بین المللی بکشاند، ضرورت دارد تا در داخل سه حوزه مهم سیاست جغرافیایی به صورت تاکتیکی فعال باشد: - حوزه نزدیک خشکی مانند بالکان ها، خاورمیانه و قفقاز، - حوزه نزدیک دریایی مثل دریای سیاه، آدریاتیک، شرق دریای مدیترانه، دریای سرخ، خلیج فارس و دریای خزر، - حوزه نزدیک قاره ای مثل اروپا، شمال افریقا، جنوب آسیا، آسیای مرکزی و شرقی. در بخش سوم نیز عرصه های قابل اجرای سیاست خارجی ترکیه را معرفی می کند. وی معتقد است که تأثیرات ناشی از پایان جنگ سرد بر موازنه های جهانی و منطقه ای، شخصیت راهبردی حوزه های نزدیک خشکی، دریایی و قاره ای ترکیه را تغییر داده است و جلوه های عملی و عینی سیاست خارجی ترکیه در مناطق مختلف را آورده است. بر این اساس ترکیه در بالکان، خاورمیانه، آسیای میانه، اتحادیه اروپا و سازمانها و نهاد هایی مانند ناتو، اکو، سازمان کنفرانس اسلامی، دی-۸ و جی-۲۰ فعالانه عمل کرده است.

سیاست خارجی مشکلات صفر ترکیه ، عنوان مقاله ای است که داوود اوغلو آن را تقریر کرده است. (Davutoglu: 2012) وی در این گفتار اصول پایه ای سیاست خارجی ترکیه را تشریح کرده است و آن را رویکرد روش شناختی ای منسجم نسبت به امور جهانی می داند که به سه اصل روش شناختی و پنج اصل کلی مشتق از سیاست خارجی ترکیه استوار است. موازنه بین امنیت و دموکراسی، سیاست مشکلات صفر با همسایگان، دیپلماسی صلح بازدارنده، تبعیت از سیاست خارجی چند بعدی و دیپلماسی ریتمیک را به عنوان پنج اصل راهنمای سیاست خارجی ترکیه معرفی می کند و با نمونه هایی از عملکرد های موفق سیاست خارجی ترکیه در دهه اخیر به تشریح این اصول می پردازد. در ادامه نویسنده به تصویر جدید ترکیه در سال